

Simbolizam i motivi nadnaravnog u Božanstvenoj komediji

Maksimović, Ivona

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:363084>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-10-21**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)



SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU
ODSJEK ZA KULTURU, MEDIJE I MENADŽMENT
SVEUČILIŠNI PREDDIPLOMSKI STUDIJ KNJIŽNIČARSTVO

IVONA MAKSIMOVIĆ

**SIMBOLIZAM I MOTIVI NADNARAVNOG U
*BOŽANSTVENOJ KOMEDIJI***

ZAVRŠNI RAD

MENTOR: doc.dr.sc. Tatjana Ileš

Osijek, 2019.

Sažetak

Simbolizam i motivi nadnaravnog u *Božanstvenoj komediji* završni je rad koji se bavi pitanjem tematike i važnosti ovog djela za svjetsku povijest književnosti, ali i za njegov nacionalni značaj. Obrađuje se tema srednjeg vijeka i njegove važnosti za današnjicu, novine koje su se uvele u tom razdoblju, a koje su bitno doprinijele razvoju čovječanstva. Kako je ovo djelo nastalo u srednjem vijeku, određuje se njegov značaj za sami srednji vijek, te značaj autora Dantea Alighiera koji je živio pred kraj srednjeg vijeka i njegovog utjecaja. Analizira se tematika djela, njegova simbolika, s naglaskom na srednjovjekovnu simboliku, i alegorija te smisao njegove složene strukture, kompleksnosti i motivacije da djelo bude napravljeno na način na koji jest. Ispituju se autorovi uzori, teme i ideje potrebne za stvaranje djela, njegova mašta i imaginacija te načela po kojima je djelo pisano. U obzir se uzimaju vrijeme i mjesto autorova života i nastanka njegova djela te situacije i ljudi koji su ga okruživali. Cilj ovog završnog rada je analizirati, istražiti književno djelo te doći do zaključka o razlozima njegova značaja te aktualnosti i u današnjem vremenu.

Ključne riječi: Dante Alighieri, Božanstvena komedija, simbolizam, srednji vijek

Abstract

Symbolism and motives of supernatural in *Divine comedy* is a final thesis that is working on question of theme and importance of this piece for world history of literature, but also for his national significance. It processes the theme of Middle Ages and his importance for nowadays, new things that were introduced in that time, that made big contributions to the development of humankind. Since this piece was created in Middle Ages, it defines it's significance for Middle Ages itself and significance of author Dante Alighieri that lived near the end of Middle Ages and his influence. It analyzes the theme of piece, it's symbolism, with stress on the medieval symbolism and allegory as well as the point of it's complicated structure, complexity and motivation to create the piece as it is. It questions the authors models, themes and ideas needed for creation of piece, his fancy and imagination as well as principles used for piece. Time and place of authors life and creation of his piece as well as situations and people around him are taken into account. The goal of this final thesis is to analyze, explore and discover why the author wrote the piece the way he did, what are reasons of it's significance, what was the leading thought and motives.

Keywords: Dante Alighieri, Divine Comedy, Symbolism, Middle Ages

Sadržaj:

1. Uvod	1
2. Srednji vijek	2
2.1 Općenito o srednjem vijeku	2
2.2. Novine srednjeg vijeka	3
2.2.1. Književnost – epovi i romani	3
2.2.2. Lirika – trubadurska i vagantska	4
2.2.3. Drama	5
3. Dante Alighieri i <i>Božanstvena komedija</i>	6
3.1. Život Dantea Alighiera	7
3.1.1. Danteova druga djela	9
3.2. Vrijeme <i>Božanstvene komedije</i> – nastanak	12
4. Djelo <i>Božanstvena komedija</i>	14
4.1. Srednjovjekovna simbolika	16
4.1.1. Motivi nadnaravnog	22
4.2. Analiza djela	25
4.2.1. Uzori, ideja, tematika	26
5. Zaključak	28
6. Literatura	30

1. Uvod

U ovom završnom radu prepoznavat će se i analizirati srednjovjekovni simboli i motivi nadnaravnog u Danteovoj *Božanstvenoj komediji*. U prvom dijelu opisat će se razdoblje srednjega vijeka, kakav je utjecaj imao na sadašnjost, koje su njegove karakteristike i važnosti, što je to novo što se pojavilo u shvaćanjima čovjeka i svijeta, o novoj duhovnosti i prioritetima, pogotovo o kršćanstvu koje se počinje širiti prostorima i novim shvaćanjima koje ono donosi, a koje su u suprotnosti sa antičkim tradicijama. U drugom dijelu reći će se nešto o autoru Danteu Alighieriju, o njegovom životu, o situacijama u kojima se nalazio, kada je bio protjeran iz voljene domovine, kako se oblikovao pisac tako velikog značaja za svjetsku povijest književnosti, koji su mu bili uzori u učenju, koje su bile tajne uspjeha, što ga je tjeralo dalje i što mu je bilo važno, kako je nadošao na ideju da napiše djelo na način na koji jest. Zatim će se reći o njegovom djelu, vremenu i načinu nastanka, glavnoj misli i osjećajima koji su pretočeni u stihove, te u zadnjem dijelu pojam same simbolike ovog djela s naglaskom na srednjovjekovnu simboliku koja će biti prikazana na analizi *Božanstvene komedije* kao i motivi nadnaravnog koje je autor koristio. Cilj ovog završnog rada je saznati zbog čega je Dante ušao u povijest svjetske književnosti kao jedan od najboljih autora koji je pisao i izvan okvira svog vremena te po čemu je *Božanstvena komedija* toliko posebna da je i danas nezaobilazna.

2. Srednji vijek

2.1. Općenito o srednjem vijeku

Srednji vijek je dugo razdoblje od kraja starog do početka novog vijeka. Za početak se uzima godina pada Zapadnog Rimskog Carstva 476. Za kraj razdoblja se vode prepirke, jedni tvrde da je kraj pad Carigrada 1453. godine, drugi da je otkriće Amerike 1492., a neki da je početak reformacije 1517. godine. Ima onih koji tvrde da se čak zadržao sve do konca 18. stoljeća. Usprkos prepirkama, okvirno se uzima da je trajao od 5. do 15. stoljeća. Svi se stručnjaci slažu kako je to jedno veoma prijelomno razdoblje u povijesti, što zbog situacija koje su se odvijale u to vrijeme i što zbog same trajnosti vijeka. To je zanimljivo razdoblje u kojem se isprepliću antička i biblijska mitologija. Događaju se velike promjene jer većina naroda preuzima kršćanstvo i utjecaj Crkve jača. Tako dolazi do problema jer se kršćanstvo i *Biblija* uvelike razlikuju od antičke kulture, ali čak i uz to i jedna i druga strana bitno su oblikovale srednji vijek kao razdoblje. Treba navesti kako se u to vrijeme razvijaju tehnologije te dolazi do napretka koji je bitno promijenio gospodarstvo. Prihvatanjem kršćanstva dolazi do novog i boljeg shvaćanja samog odnosa čovjeka i svijeta, Solar (2003:96) kaže kako je kršćanstvo unijelo ne samo novine već i kvalitetu te tako obogatilo antičko naslijeđe i ustanovilo institucije koje će očuvati antičku kulturu i tradiciju, ali je također odvesti i u nove smjerove. S tim na umu, samostani postaju institucije koje će čuvati i bilježiti te na kraju i promicati tradiciju, kulturu i znanje. Ono što je bitno jest da se sačuvao i razvijao sustav obrazovanja koji je bio zasnovan na sedam slobodnih umijeća, trivij koji je sadržavao gramatiku, retoriku i dijalektiku te kvadrivij koji je sadržavao aritmetiku, geometriju, astronomiju i glazbu. Tako su teološko i književno obrazovanje vodili do skolastike koja je razvijala vještinu raspravljanja i razmišljanja i do književnosti u užem smislu riječi koja je važan dio današnjice. Također je bitna i usmena književnost, za koju se kaže da je pripadala nepismenima, seljacima, a koja je supostojala s glavnom kulturom pa bi u tom kontekstu, u stvari, kroz cijelu povijest srednjeg vijeka postojale dvije kulture koje su bile u neposrednom doticaju i odnosima. S obzirom na to kako je prijelaz iz antike u srednji vijek bio buran kao i ostatak povijesti, može se zaključiti kako nije sve teklo glatko pogotovo s jačanjem Crkve i dolaskom kršćanstva koje je u potpunoj suprotnosti s antičkim idealima, a poznato je kako se na antiku oslanja dobar dio povijesti općenito. Srednji vijek bi bio prijelom koji se događa onog trena kad čovječanstvo odluči otići korak dalje u nepoznato. S tim na

umu srednji je vijek veoma bitan za današnjicu jer je od njega počelo pravo istraživanje svijeta, puno se toga promijenilo što u duhovnom što u svjetovnom smislu, čovjek je postao bitan dio života, a cijeli svijet koji je prije bio misterij sad se počeo otkrivati.

2.2. Novine srednjeg vijeka

Solar (2003:97) kaže kako su dvije kulture u neprijateljskim odnosima što se očituje u uzajamnim utjecajima. Srednji vijek je tako prožet novim usponima i padovima u smislu gospodarstva i književnosti. Zahvaljujući Aureliju Augustinu prvi put se pojavljuje učenje o individualnoj besmrtnosti, raščlanjuju se doktrine kršćanstva, analiziraju i razrađuju shvaćanja o čovjeku, njegovoj povijesti i njegovom odnosu prema Bogu, pojavljuje se soteriologija – učenje o spasu, te novo shvaćanje vremena i povijesti. Solar (2003:98) navodi kako je također zasnovao metodu introspekcije u književnoj vrsti autobiografije koja do tada nije bila poznata. Solar (2003:99) se slaže kako se zahvaljujući putu koji je ucrtao Augustin, i u književnosti na narodnim kao i na latinskom jeziku, pojavljuje nova književna vrsta, legenda, koja postaje stiliziranim žanrom s ustaljenim postupcima u tematici i obradi gdje se pojavljuje uglavnom ideal sveca. Povjesničari se slažu, kako je već navedeno, da srednji vijek kao književna epoha traje otprilike od polovine petog stoljeća do polovine petnaestog stoljeća, ali uz određena odstupanja, kako navodi Solar (2003:95) s obzirom kako se pripadnost autora i njihovih djela ne može točno ni doslovno odrediti i postaviti u kronološki tijek samo po pravilu isključivo kronologije već se u obzir moraju uzeti i druge stavke.

2.2.1. Književnost – epovi i romani

Književnost se temelji na biblijskom poimanju svijeta, tematici i simbolici koji se razvijaju na latinskom kao dominantnom jeziku kršćanstva, ali i na pojedinim nacionalnim jezicima koji su tako stvorili nezaobilazna djela važna za ponajprije nacionalnu povijest naroda. Ta temeljna djela su prvi nacionalni epovi: *Beowulf* (engleski), *Pjesma o Rolandu* (francuski), *Pjesma o Cidu* (španjolski), *Pjesma o Nibelunzima* (njemački), *Slovo o Igorovu pohodu* (ruski) i *Kalevala* (finski). Tu se ubrajaju još i ciklusi priča o kralju Arthuru i vitezovima Okruglog stola (engleski). U književnosti se, nakon ideala sveca, pojavljuje i slavi pojam viteštva i časti što je novina jer se u takvim djelima spaja nova vjera koja je došla i stare ratničke tradicije te je rođen pojam hrabrog viteza, ratnika koji je po svim aspektima

gotovo utjelovljena zvijer ili čak i polubog, slavljen i voljen od svih, tjera strah u kosti svojim neprijateljima, a koji je prije svega odan svom gospodaru i krasi ga vrline čistoće, pobožnosti, odvažnosti, samilosti. U žanru viteškog romana isprepliće se mitologija i kršćanska mistika, mnogi se slažu, poput Solara, (2003:102) kako je to nastavak možebitne stare keltske mitologije koja je povezana s novim kršćanskim pričama mistike pri čemu nastaje nevjerojatni spoj pun čarobnjaštva, magije, čudesnih svijetova bajki, mitova, legendi koji su prožeti simbolikom i alegorijama koje u većini slučajeva nikad nisu do kraja razjašnjene.

2.2.2. Lirika – trubadurska i vagantska

Uz viteške romane u usmenoj književnosti pojavljuje se pojam trubadurske i vagantske lirike koji kao i romani govore o problemu ljubavi i sudbine na način svojstven srednjovjekovlju koji u književnost uvodi novine u shvaćanju ljubavi i oblikovanju ljudskog života ili njegova dijela. Trubaduri i vaganti, kao profesionalni pjevači, uveli su nove oblike jezične i stihovne organizacije, razradili tehniku jedinstva slike zvuka i značenja te novi tip osjećajnosti. Solar (2003:104) opisuje kako se također razvio kult dame kao novi odnos prema ženi u kojem se opisuje kako se pjesnik zaljubljuje i pažnju posvećuje dami koja uglavnom već ima odabranika ili nekom pripada, te mu ona ne uzvraća, kako se njegov život mijenja zbog ljubavi i slično. Kao novina u književnosti ima značajke koje se prije nisu cijenile niti su bile poznate, ali su bile važne za razumijevanje tijeka lirike i književnosti. Moguće je da je trubadurski tip lirike nastao pod utjecajem arapske književnosti te se na taj način pokušavaju objasniti novine koje uvodi. Međutim, iako je nekog utjecaja bilo on se drži samo nekih konvencija, kako navodi Solar, (2003:104) a uzvišeni ton pjesama može se povezati i s rastućim kultom Bogorodice. Pjesme se, uz pjevanje, pišu i čitaju tj. recitiraju pa tako slušatelji postaju i čitatelji te u čitateljski krug sve više ulaze žene kao važan dio publike. Danas trubadurska lirika postoji radi uočavanja određenog tipa književne konvencije. Solar (2003:104-105) smatra da ono što je važno jest činjenica da se u to vrijeme književnost počela sve više pisati i to se uglavnom baziraju na teme koje su zanimljive njihovim čitateljima tj. čitateljicama. Lirika koju su pisali lutajući klerici ili nezavršeni studenti teologije zove se vagantski tip lirike nazvano prema riječi *vagus* što znači lutalica. Vagantske pjesme su anonimne, miješaju elemente vjerske, narodne i antičke tradicije. Solar (2003:105) napominje kako je jedan glasoviti stih (*Nakanio sam umrijeti u krčmi*) postao geslom ne samo jedne vrste poezije već i načina života koji se kasnije razvio u tzv. boemu. Vagantski tip lirike bio je

napisan intelektualno, ali bez uzvišenog tona zbog čega je postao popularan i među običnim ljudima, izrugivao je sve i svašta te je na neki način postao preteča književnosti koja je tematikom i obradom samostalna te joj ništa nije prijeporno. Tako se otvorio put raslojavanju književnosti na visoku, obrazovanu i trivijalnu, pučku te na njeno stapanje i prepletanje. S obzirom na sve navedeno, može se reći kako se srednjovjekovna književnost bazirala na alegoriji i na kršćanskom učenju o dva carstva, onom svjetovnom i duhovnom. Što se tiče epova, Dante Alighieri je napravio djelo koje istovremeno prikazuje srednjovjekovni svijet i izlazi iz njegovih okvira. Njegovo djelo *Božanstvena komedija* je napisana tako da je svijet planski osmišljeno mjesto zajedničko i Bogu i ljudima. U njegovom se djelu ogleda cjelokupni svijet srednjovjekovlja onako kako se u Homerovim djelima može doživjeti svijet antičke Grčke. Solar (2003:106) vjeruje da je to potpomognuto činjenicom da je u djelu moguće osjetiti rascjep shvaćanja i doživljavanja svijeta i života na način da se prava stvarnost života doživi i realizira tek u onostranom životu.

2.2.3. Drama

Za dramu je bitno da se seli u sakralne prostore Crkve te da nastaju crkvene drame i crkvena prikazanja koja se igraju prigodom svečanosti. Drama se ovdje ne može baš uključiti kako bi trebala jer ne nastavlja tradiciju antičke tragedije i komedije, bar ne na izravan način. Drama uglavnom prikazuje Isusovu muku, smrt i uskrsnuće, a poslije se počinje povezivati i sa svecima. Solar (2003:111) ovdje navodi kako crkvena drama upotpunjuje i daje novu kvalitetu u kazališnoj i dramskoj umjetnosti, jer se drama rađa iz obreda koji je drugačiji nego prijašnji i njezine tehnike su bitno utjecale na razvitak drame i tzv. dramskih pravaca. Izvan Europe strujanja su povezana sa Bizantom tj. Istočnim Rimskim Carstvom koje nastavlja književnost helenizma s jakim utjecajem kršćanstva koje se u sukobu s Rimom razvija u pravoslavlje. Nadalje, Solar (2003:112-115) navodi koje su još bitne stvari u drugim književnostima, pa su tako u arapskoj književnosti bitne pjesme kaside i roman *Tisuću i jedna noć* koji je postao svjetskim poznatim simbolom moći pripovjedača. U perzijskoj književnosti bitan je nacionalni ep *Knjiga kraljeva* i novi pjesnički oblik rubajja. U kineskoj i japanskoj književnosti bitni su lirski oblici tanka i haiku. Može se zaključiti kako je Dante živio u burnom razdoblju, njegov život se odvijao u jednom od najprelomnijih razdoblja ljudske povijesti i iako je živio pred kraj samog vijeka to ne mijenja puno jer se u cijelom tom razdoblju događaju nove stvari. S tim na umu, postati jedan od najpoznatijih pisaca i velikan

samog vijeka i književnosti sigurno nije bilo lako. Iako je bio ambiciozan, trebalo se izboriti da se riješi okova neznanja i krene putom koji je odredio te da čak i nakon velikih poteškoća ne posustaje, već ustraje dalje kako bi ostvario svoj cilj. I Dante je i uspio u tome ostavljajući za sobom bogatu ostavštinu u obliku djela za koje se smatra da je posljednji vrhunac srednjeg vijeka te prvi uzor novih zamisli i ideja.

3. Dante Alighieri i *Božanstvena komedija*

Jedan od najvećih pisaca srednjeg vijeka koji je istovremeno pisao o svijetu u srednjem vijeku na karakteristični srednjovjekovni način, ali i izvan njegova okvira. Mnogi kažu kako je svojim djelom obuhvatio sve što se tiče vijeka u kojem je živio te je također navijestio novo vrijeme za čovjeka koje je tek trebalo doći i preuzeti daljnji razvoj. Dante je tako jedan od rijetkih svjetski priznatih velikana, kada je u pitanju svjetska književnost, koji zadaju muke povjesničarima kako Solar navodi, (2003:106) koji se trude razvrstati povijest svjetske književnosti na epohe i razdoblja, uglavnom zbog složenosti i velike vrijednosti svojih djela. Kao da je sudbina znala da će Dante biti od velike povijesne važnosti za čovječanstvo priča koja se veže uz njegovo rođenje je na neki način poetična i posebna kao i on. Naime, Boccaccio (2013:14) piše kako priča ide da je Danteova majka sanjala kako rađa malog dječaka koji, jedući bobice s drveća i pijući čistu izvorsku vodu, brzo postane velik i snažan pastir koji se popne na drvo po još hrane, padne i pretvori se u pauna. Zatim, ona se probudi i rodi sina kojemu nadjenu ime Dante koje je, prema mišljenju ovog autora *...i zaslužno, jer je, kako će se dalje vidjeti, čin izvrsno slijedio ime.* (Boccaccio, 2013:15) U bilješki autor kaže da je Boccaccio tvrdio da ime „Dante“ znači „onaj tko daje“ pritom misleći na pisca koji daje svoje riječi kao dar čitateljima. Još je bitno da Boccaccio (2013:15) misli kako se po Danteu, pokazala sva slava i dostojanstvo njegovog jezika, firentinskoga, te je uskladio sve ljepote pučkog govora tako da je takozvano mrtvo pjesništvo doslovno uskrsnulo. *Božanstvena komedija* – po vrsti spada pod ep ili epopeju koja u sebi sadrži elemente svega srednjovjekovnog, ali isto tako i najavljuje novovjeko gledanje i razmišljanje. Djelo je opsežno sadržajno i fizički, sastoji se od tri dijela u kojima Dante opisuje stvarni ljudski život, uspone i padove jednog čovjeka koji se bori za svoje mjesto u svijetu. Također po svojem mišljenju i shvaćanju, on opisuje i mjesta *Pakla*, *Čistilišta* i *Raja*, put kojim nas vodi kao simbolički put grješnog čovjeka ka njegovom iskupljenju i nagradi u zagrobnom, drugom životu, onom poslije ovog koji je u stvari i sam po sebi nagrada ili kazna, ovisi od

života na zemlji. Taj simbolički put je vjerovatno nadahnut samim Danteovim životom jer se često u djelu nadovezuje na to kako je on skrenuo s puta i sada treba pomoć kako bi se vratio na pravi put i uspio biti dostojan nagrade koja bi ga onda čekala u drugom životu. Po tome, a i po samom načinu pisanja možemo zaključiti kako je ovaj autobioografski ep ujedno i vrsta autorove ispovijesti svojim čitateljima u kojoj on ne preza ni pred kime ili čime kako bi postigao ono što mu treba, a to je prosvijetljenje i duhovna snaga da se bori za dobro na ovom svijetu i za ono što želi spasiti i sačuvati, što je prije svega čistoća duše i dostojnost čovjeka koji se svim silama trudi biti najbolje što može biti i postati u ovom životu.

3.1. Život Dantea Alighiera

Dante ili Durantese rodio u Firenci koja je tada bila bogati trgovački grad i koja je postala simbolom renesansne kulture i umjetnosti. Neki od najnovijih podataka izvora, među kojima je i Car Matutinović (1997:59), tvrde kako je rođen između 21. svibnja i 20. lipnja 1265. godine. Navodno je kršten u poznatoj krstionici sv. Ivana (Baltistero). Rođen je u skromnoj plemićkoj obitelji te je od malena pokazivao vještine svoga uma, posvetio se učenju sedam slobodnih umijeća, te je odlučio da će u svojim djelima slijediti uzore poput Vergilija, Horacija, Ovidija i drugih. Čale i Zorić (1991:5) kažu kako se tijekom cijelog svog obrazovanja trudio naučiti više različitih znanosti, poput filozofije i teologije uz poeziju, retoriku, vještinu govorništva i pisanja na latinskom pa je neko vrijeme proveo i u Bologni. Zanimali su ga glazba, crtanje i ples, ali isto tako ratne vještine i pravo. Proučavao je Aristotela, Cicerona, Boetija i Tomu Akvinskog. Kad se vratio i živio u Firenci ono što ga je potreslo bile su borbe plemićkih stranaka. On sam, borio se kao konjanik na strani pobornika slobode građanskih republika – gvelfa, koje je podržavao papa protiv pobornika koji su zastupali krupno plemstvo i kojima su pomagali njemački carevi – gibelina. Postoji mogućnost da je njegova obitelj poticala od starih Rimljana koji su se u nekom trenu preselili u Firencu. Njegov otac, Alighiero II i majka Gabriella ili Bella rano su umrli prema dosta izvora, ali postoje nedosljednosti i suprotnosti pa se ni dalje ne zna da li je izgubio oboje ili samo jedno i kada. Prema želji svog oca oženio se djevojkom Gemmom iz tada moćne obitelji Donati s kojom je imao troje djece, sinove Pietra i Jacopa ili Iacopa te kćer Antoniju koja se poslije preimenovala u Beatrice. Poslije se upisao u udruženje liječnika i ljekarnika jer je režim plemićima dopuštao barem malo političke vlasti ako su bili u cehu. U tom kratkotrajnom političkom djelovanju pokazao je nepristranost i prije svega želju za slobodom

svog rodnog grada pa i time veoma čvrst i nepokolebljiv stav. Bio je biran u razna gradska vijeća, bio je poklisar komune i gradski prior. Kad se strana koju je on zauzeo podijelila na bijele i crne stranke, stao je na stranu bijele stranke koja je kasnije poražena pa je tako izgnan iz grada u 37. godini života, iako on u tom trenu nije bio u Firenci, ali je osuda bila takva da bi ga živog spalili ako bi ga uhvatili. Dante se nije imao namjeru pokoriti novim vlastima pa tako nije ni iskoristio amnestiju koja je bila osigurana za prognanike, ali uz njima ponižavajuće uvjete. Čale i Zorić (1991:6) opisuju kako je čak i na samom rubu Dante ostao uzvišen, dostojanstven i nepokolebljiv te je prihvatio tu osudu i patnju vjerujući da se tako razlikuje od drugih koji su okarakterizirani niskošću i pokvarenošću. U dugom izgnanstvu u kojem je ostao do smrti nakon neuspjela pokušaja vraćanja u Firencu, razočarao se u sve stranke i sve ih napustio pa pokušao razviti vlastita politička gledišta za koja je shvatio da su slična gledištima gibelina. Bio je uvjeren da je Crkva glavni krivac za nedjela koja su pogodila Italiju jer je napustila svoju prvobitnu misiju i težila je zemaljskim dobrima. Carstvo je prema njegovom mišljenju trebalo osigurati mir i pravdu kako bi čovječanstvo na zemlji bilo sretno te ga je vrijeđalo što se Crkva miješa u taj autoritet. Tako je on vjerovao da je ovaj život na zemlji bitan jednako kao i onaj poslije njega jer se u ovom životu trebamo iskazati i zaslužiti nagradu koja bi nas čekala u idućem životu poslije ovog. Ovdje se već lagano može naslutiti njegova početna ideja spoznavanja sebe i svijeta pa tako i sam uzrok koji čini se seže dublje no što se to može zamisliti, no kako i ne bi nakon situacija koje je proživio i posljedica koje je morao prihvatiti, od osjećaja izdaje, prijevare, nemogućnosti učiniti ono što je smatrao dobrim i pravednim, do same uzvišenosti, čovjekove nepokolebljivosti i dostojanstva. Danteu je bilo teško u prognanstvu što zbog činjenice da se nije mogao vratiti u voljeni rodni grad, a što zbog toga što je spoznato kakav je to jad živjeti od tuđe milosti u tuđim domovima gdje je sve toliko drugačije. Neko je vrijeme proveo u Veroni, ali je poslije otišao. Dok je bio u Ravenni, imao je mogućnost vidjeti naziranje hrvatske obale kako je Ravenna odmah preko puta Hrvatske, a također je zanimljiva činjenica da je Hrvatsku jako dobro poznao, moguće zbog poznanstva s Karlom Martellom koji je bio sin napuljske kraljice Marije, a ona je bila sestra ugarsko-hrvatskog kralja Ladislava. Našu zemlju čak i spominje u stihu u *Raju* po čemu možemo zaključiti da je poznao Hrvatsku u to vrijeme. Možemo zaključiti kako mu se Hrvatska i sviđala te je imao lijepo mišljenje o njoj na temelju tih stihova, kako vjeruje Novak (1965:12) a možda i na temelju viđenog. Dante je, na kraju, umro u Ravenni koja je bila posljednje utočište u njegovom prognaničkom životu između 13. i 14. rujna 1321. Koliko je bio omiljen pokazuju podaci o prijevodima njegova djela, iako se u početku *Komedija* zabranila, ali ta zabrana nije dugo ostala. Od rukopisnih kodeksa iz 15. stoljeća, prvih tiskanih

te izdanja koja potječu iz Mletaka i Mantove iz 1472., od kojih se potonje smatra najboljim, do izdanja iz Bresce 1487. s predivnim drvorezima i skoro najpoznatijeg izdanja iz 1555. u kojem je djelu napokon pridodan pridjev *Božanstvena komedija*. Izvori, među kojima i Car Matutinović, (1997:68) kažu kako je *Božanstvena komedija* prevedena više puta na njemački, engleski, francuski, poljski, holandski, dok je u nekim državama prevedena jedanput i to na španjolski, danski, latinski, švedski, rumunjski, češki, ruski i na još par. Car Matutinović (1997:68) također daje uvid u naše pisce koji su prevodili Dantea, a to su Stanko Vraz, Vladimir Nazor, Petar Preradović, Tomo Maretić, ali oni su prevodili samo dijelove i to najčešće pjevanja iz *Pakla*, dok je Stjepan Buzolić prvi koji je preveo kompletno izdanje *Pakla*, Tresić-Pavičić je preveo *Pakao* i *Čistilište*, poslije njega su Milan Begović i Vinko Lozovina napravili isto te Isidor Kršnjavi. 1915. s prijevodom *Raja* Hrvatska je imala kompletnu *Božanstvenu komediju*.

3.1.1. Danteova druga djela

Njegovo političko djelovanje nije bilo jako i puno je poznatija njegova stvaralačka strana od političke. Samostalno se oblikovao kao pisac čitajući provansalsku liriku, pjesnike na talijanskom i svog najvećeg uzora Vergilija. Solar (2003:107) kaže kako se kao maleni dječak zaljubio u djevojčicu Beatrice Portinari koju je poslije opet sreo i, shvativši da je njegova ljubav za nju velika na platonski način, a pogotovo kad je Beatrice umrla, odlučio ju je proslaviti. Zbog njegove velike ljubavi prema njoj neki, uključujući Kozelja i Travnika, uopće ne smatraju Beatrice realnom osobom već apstrakcijom. (1921:22) Poznata su njegova djela koja je napisao nakon njene smrti. Prva je bila svojevrsna lirska autobiografija *Novi život* (*Vita nova*) koja je svojom visokom umjetničkom vrijednošću postala uzorom škole „slatkog novog stila“ (*dolce stil nuovo*) koja je, prema Solaru, (2003:107) zastupala ideal uzvišene i čiste ljubavi dostupnoj samo odabranima i to prema plemenitoj osjećajnosti. Mnogi se slažu kako se u tom djelu odvojio od svih svojih kolega autora i suvremenika načinom i stilom svog pisanja koji Čale i Zorić (1991:8) opisuju kao snažnu psihološku analizu, originalnu kompoziciju za njega nezaobilazno, ljepotu pjesničkog izraza kojom je briljirao u svim svojim djelima. Ovo djelo je knjižica skupljenih stihova koji su popraćeni objašnjenjima u prozi i narativnim odlomcima u kojima on slavi tu novu vrstu ljubavi, kako se poslije nazivalo, prema svojoj dugogodišnjoj simpatiji Betrice. Zahvaljujući Danteovom stilu pisanja, Beatrice je kroz djela doživljena kao više duhovna pojava nego svjetovna jer ona nije ni na

koji način opisana kao jedna od gospa ili gospođa bilo kojeg sloja, kako su žene u romanima inače bile opisivane i hvaljene, već je opisana na način da bi potaknulo čovjeka na razmišljanje, način koji daje pretpostaviti kako je i kao prava žena u fizičkom obliku bila duhovno savršenstvo u Danteovim očima, nezemaljska pojava, poslana od samog Boga da učini život oko sebe boljim i vrijednijim življenja. Kao takvo savršenstvo u djelima možemo vidjeti vrstu i dubinu Danteove ljubavi prema ovoj ženi koja se manifestira kroz način Danteova opisivanja Beatrice, kao i način na koji opisuje da su se svi u njenoj prisutnosti osjećali gotovo nedostojno, jer je ona bila tako savršena da joj se nije moglo naći zamjerke, od odjeće koju je nosila, načina na koji se smiješila i obraćala ljudima, od manira dostojnih onostranog svijeta do svega što je ona utjelovila i samog utiska koji je ostavila ljudima oko sebe, a Danteu pogotovo. Pokušavajući balansirati sa svim svojim osjećajima i utiscima koje je imao Dante nije ni čudo da ju je proslavio kao svoju *femme fatale*, ali u najčišćem mogućem smislu, onom duhovnom i nezemaljskom iako je Beatrice bila itekako stvarna što možemo zaključiti baš po tome koliko je utjecala na Dantea. Može se zaključiti kako je Beatrice bila njegova muza, najveća i najjača inspiracija i ona koja je sezala u samu srž pjesnika te najdugovječnija misao jer se pjesnik počeo okretati onostranom baš poslije njene smrti, a zastranjenje s puta koji Dante spominje vjerojatno možemo pratiti do trena kad je Beatrice umrla, kao vrstu posljedice od šoka koji je doživio saznajući za tu vijest. Moguće da je bol bila prevelika pa je Dante u svojim nastojanjima da olakša dušu i um tražio način da sebi kao i svima drugima dokaže kako nešto tako čisto ne može uistinu umrijeti, u smislu kako bi moralo postojati nešto poslije ovog zemaljskog života gdje bi to čisto tad bilo vječno. Novak (1965:9) piše kako, iako se u ovom djelu slavi Beatrice, Dante je djelo na kraju posvetio svom prijatelju i kolegi, pristaši „slatkog novog stila“, pjesniku Guidu Cavalcantiju.

Nadalje, napisao je *Gozbu (Convivio)* koja je nedovršena knjiga filozofskih rasprava, u kojoj on pokušava običnom puku približiti ideju o važnosti narodnog jezika, same znanosti i o čovjekovoj plemenitosti koja je prema Danteu nešto što svaki čovjek ima i to je prava priroda čovjeka, bez obzira na podrijetlo. Također kaže kako će jezik zasjati i prosvijetliti sve one koji su u neznanju gdje točno možemo vidjeti koliko je Danteu važno da se čovjek i obrazuje i vjeruje u ono dobro i plemenito. Oslanja se na znanost i na jezik kao početak čovjekove neovisnosti i putu ka boljem sebi, jer neznanje je ono što čini čovjeka robom svega oko sebe.

Voljeni pučki jezik je obradio u raspravi *O umijeću govora na narodnom jeziku* ili kako je negdje napisano *O umijeću govorenja na pučkom jeziku (De vulgari eloquentia)* u kojoj je pokušao odrediti koje bi narječje valjalo uzeti za standardni jezik svih Talijana te je također svoj pučki jezik znanstveno obradio na latinskom.

Monarhiju (Monarchia) koja je politička rasprava u kojoj on izlaže svoje političke poglede i mišljenja, napravio je kao djelo u kojem se zalaže za univerzalno carstvo koje donosi mir i pravdu, a svjetovna vlast je odvojena od crkvene, kako je već bilo navedeno zbog cijelog problema s unutarnjim borbama koje su podijelile Talijane, te naravno vjerovanja kako je Crkva kriva za probleme koji su nastali.

Još neka od Danteovih djela su *Kamene pjesme (Rime petrose)*, lirsko djelo u kojem on opisuje nove doživljaje ljubavi, ali na način karakterističan za svoje prethodno djelo *Novi život*, u smislu da prati tzv. „*sanjarsku atmosferu*“, kako su napisali Čale i Zorić, (1991:9) te se djelomično oblikuje nekim novim rješenjima kojih prije nije bilo ili ih autor nije upotrebljavao.

Napisao je još i ekloge po uzoru na Vergilijeve *Bukolike*, gdje mu se nudi poticaj da ispuni pjesnički poziv i zasluži lovorov vijenac. Pisao je i poslanice, trinaest njih, u kojima se obraćao raznim ljudima, pr., kardinalima koje je poticao da izaberu talijanskog papu i premjeste sjedište Crkve u Rim, Firentincima i žiteljima Italije da podrže cara Henrika VII. u njegovoj misiji, pa svom prijatelju gdje mu kaže kako se ne vraća u rodni grad pod ponižavajućim uvjetima.

Još jedno zanimljivo djelo je znanstvena rasprava *O položaju i obliku vode i zemlje (Quaestio de aqua et terra)* u kojoj je želio dokazati kako razina vode ni u jednom slučaju ni na kojem mjestu ne može biti viša od razine kopna, tu je raspravu čak čitao pred veronskim klerom.

Iako su i njegova druga djela dobro i vješto napisana, činjenica je da je svoj spisateljski sjaj Dante pokazao u *Božanstvenoj komediji* i u tom djelu ga je tako usavršio i ukomponirao da se druga njegova djela jednostavno ne mogu mjeriti s ovim djelom, bez obzira na to da ih je napisao isti autor i skoro istom tehnikom, i svojim posebnim stilom koji se prepoznaje gotovo kao otisak prsta ili autorov potpis. Može se zaključiti kako su druga djela više vrsta pozadine u usporedbi s *Komedijom* koja bi onda tvorila sadržaj same slike autorovog opusa. Što nikako ne znači da su manje vrijedna, daleko od toga, ali kada bi sve uzeli i posložili na stol, *Komedija* bi definitivno bila zvijezda večeri.

3.2. Vrijeme *Božanstvene komedije* - nastanak

Njegovo najpoznatije djelo Dante je nazvao *Komedija* što je ustvari bio uobičajen naziv za djela koja nisu tragedije i koja nemaju uzvišeni stil i tragičan kraj. Neki izvori kažu kako je pridjev „božanstvena“ dodao Boccaccio zbog, prema mišljenju autora *savršene forme, kompozicije, jezika i tematike* (Anonymous, n.d.:2) i otad se pa nadalje u svim ostalim izdanjima pojavljuje kao dio naslova dok neki izvori samo napominju kako je pridjev dodan naslovu u jednom od izdanja iz 1555. godine. Nažalost, izvorni rukopis ovog djela nije sačuvan. Poznato je da su moderna kritička izdanja napravljena na temelju rukopisnih kodeksa iz 15. stoljeća. Nakon prvog tiskanog izdanja slijedila su mnoga druga, uključujući ono koje se smatra najboljim, iz Mantove 1472. godine. Neka od ranijih izdanja su bila ukrašena i drvorezima. Za *Komediju* se kaže da je važna sastavnica srednjeg vijeka jer ga opisuje na uobičajeni i novi način s novim elementima te bi po Solaru (2003:106) ona bila svojevrsna enciklopedija u smislu da opširni srednji vijek i cijelu njegovu suštinu i srž uspijeva književno oblikovati na veoma direktan način, a ujedno i izlazi is samih okvira s pojavom novih elemenata koje uvodi koji pripadaju humanizmu, koji je kao pokret okrenut proučavanju i obnovi antike te usmjeravanju na čovjeka kao centar zbivanja, i samoj renesansi koja kao epoha dolazi tek stoljeće kasnije. Curtius (1998:27) kaže kako je i svojevrsni prijekor razdoblju. *Komedija* je nastala između 1306. i 1321. godine. Prema većini izvora i Anon (n.d.:2) Dante počinje pisanje *Pakla* između 1306./1307. godine, završava ga oko 1309. ili 1310. *Čistilište* piše negdje oko 1308., do 1315. godine. *Raj* nastaje otprilike između 1316. i 1321. godine. Po vrsti je ep, ali ima mnoge nove značajke koje se ne trebaju zanemariti poput pr., opisuje prostor više nego događaj, opisuje vizije svijeta i života nakon smrti – koje su se tada popularno nazivale *viđenja*, a koje su bile neke od osobina žanrova proizašlih od *Apokalipse*. Za ep kao vrstu je poznato da prema grčkoj riječi *ἔπος* znači riječ, priča, pripovijest, to je djelo prije svega usmenog ali i pisanog karaktera, opsežno, pisano stihom visokog stila, najčešće govori o epskom junaku ili junacima. Epopeju ili herojski ep najviše se cijeni jer se uzima za primjer zbog svojih karakteristika, u takvim djelima do izražaja dolaze sve osobine epske poezije i to na najvišoj razini te se zbog toga epovi veoma cijene uz činjenicu da su epovi ne samo vrhunci izražaja svojih autora već su i vrhunci svoje nacionalne književnosti te imaju poseban značaj za društvo i narod kojem pripadaju i za život u samoj povijesti. Solar (1977:146) kaže da kao ti vrhunci u njima je izričaj epske poezije pisan na poseban način, od osobita je značaja i zato se i dalje epovi slave kao prvoklasna djela diljem

svijeta u kojima se sadrže najčišće karakteristike epske poezije. Poznato je da se epopeja smatra epom ili se zamjenjuje epom no činjenica je da to dvoje nema prevelike, ako uopće, razlike. Tako se prema Solaru, (1977:146) za glavne primjere epova uzimaju Homerovi *Ilijada* i *Odisej* kao prvi uzorci pravih epova uopće koji veličaju tu karakteristiku epske poezije i prema njima se ravnaju epske poezije diljem svijeta, ponajviše one europskog kulturnog kruga. Tu autor želi reći kako se epopejom ili epom smatra takav ep koji, prema autoru „daje najširu sliku života, običaja, misli i vjerovanja nekog naroda.“ (Solar, 1977:146) Najpoznatiji epovi starog doba ili antike su Homerovi *Ilijada* i *Odiseja*, sumersko-babilonski ep *Gilgameš*, indijski epovi *Mahabharata* i *Ramajana* te Vergilijeva *Eneida*. Nadalje su nacionalni epovi srednjeg vijeka već ranije spomenuti. Epovi se dalje dijele na tematske, pr., religiozni, idilski, životinjski, komični, didaktički i romantični. Drugi epovi koji imaju važnost za razvitak pojedinih književnosti su poljski ep *Gospodin Tadija*, hrvatski epovi *Judita*, *Osman* i *Smrt Smail-age Čengića*, koji kao i svi ili barem većina drugih epova zauzimaju važno mjesto u povijesti svog naroda pa tako i u cjelokupnoj povijesti i razvoju samog epa kao vrste. Kako je *Božanstvena komedija* ep bitno je napomenuti neke važne činjenice vezane uz epove općenito. Tako se može zaključiti kako je djelo pisano s namjerom da bude važno za povijest, srednji vijek i sve ono što ga oblikuje. Način na koji je Dante pisao svoje djelo pokazuje nam kako se, prema Grmači, (2012:133) alegorija da je život putovanje, što tjelesno što duhovno, upotrebljavala na način da je postala simbolom srednjovjekovlja. Dante je omogućio novu epohalnu književnu konvenciju preko transpozicije. Prema mišljenju ovog autora „*A ta konvencija obuhvaća književnost srednjeg vijeka zapravo gotovo u cjelini: to je njezina temeljna, sveprisutna i prožimajuća značajka, koja (...) bitno razlikuje epohu srednjeg vijeka od svih ranijih, pa i kasnijih epoha.*“ (Solar, 2003:110) Zahvaljujući svemu Dante je na neki način kraj duge tradicije i početak nove te nepremašen uzor svjetske književnosti, a *Božanstvena komedija* se drži posljednjim velikim književnim djelom srednjeg vijeka i prvim velikim djelom koje nagovještuje renesansu.

4. Djelo *Božanstvena komedija*

Kao djelo koje se toliko veliča kroz povijest, koje toliko veliko značenje ima za književnost kao samo djelo i kao jedan od vrhunaca epske vrste, može se zaključiti kako je *Božanstvena komedija* uistinu nešto posebno i nezaobilazno. Kako bi detaljnije razumjeli kompleksnost ovog djela i sve ono što u sebi sadrži moramo se prvo zapitati koji je uzrok ili misao potaknula stvaranje djela na ovakav način. S obzirom na život koji je Dante vodio vidimo kako mu nije bilo lako sa svim situacijama u kojima se našao i svime što je proživio. Poznavajući dosta autora, većina se oslanja na emocije kad se okrenu pisati svoja djela bilo koje vrste, lirike, epike ili drame. Kao i kod drugih ljudi autori velikih djela prije svega svoje misli i osjećaje pretoče u riječi za koje znaju da će doprijeti do drugih. Ono što ovo djelo čini drugačijim je novost koje je uvelo u razdoblje svog nastanka. Kako se tek u srednjem vijeku počelo imalo više zanimati i razmišljati o simbolici i mistici, onostranom životu i velikim pitanjima života, ovo djelo je skup svega toga, od nekih antičkih tradicija do novih aspekata koji su došli s pojavom kršćanstva i novih ideja i misli. Kad sve uzmemo i posložimo, autora koji je imao težak život, veliko životno iskustvo, veliku mudrost i sposobnost shvaćanja i interpretacije te ambicioznost i želju za boljim svijetom, prijelomne situacije u njegovom životu u voljenoj domovini, općenite novosti u svijetu u vrijeme srednjeg vijeka koje su se u vrijeme autora itekako osjetile jer je Dante živio pred kraj vijeka, integraciju svega toga, može se samo zamisliti kolika je sreća, ili možda slučajnost, što je tako opsežno djelo napravljeno kao prekretnica jednog vijeka u novo razdoblje s takvom lakoćom i preciznošću objašnjavajući sve i skrivajući ništa. *Božanstvena komedija* možda nije tragedija, ali je itekako veoma potresna, svrhovita, prodire u srž čovjeka i navodi ga na razmišljanje. Sa svojom simbolikom i alegorijama vješto prekrivši prava istinska pitanja života Dante se potrudio dati nam svoje mišljenje na najbolji mogući način i ponuditi odgovore na nebrojena pitanja. Kao jedan od prvih koji se uhvatio u koštac s temom onostranog, s putovima koji vode ljude na tri posljednja mjesta kao vječna prebivališta, sa svom svojom snagom Dante nam pokušava pokazati prosvjetljenje kroz svoju ispovijed, pokazati put do najboljeg sebe, čovjeka za kojeg on vjeruje da itekako može postojati. To je čovjek od krvi i mesa, duhovne snage i mudrosti, nije bez greške, ali se trudi najbolje što može da bude bolji čovjek u ovom svijetu, da bude pošten, da se drži svog dostojanstva, da vjeruje u bolje sutra i da ne kleči ni pred kakvim zlom u bilo kojem obliku, pravedan i stvaran koji kao i svako drugo živo biće traži spasenje u svojoj vjeri, uzda se u mudrost i pravdu te traži konačno blagostanje i spas svoje duše. Takvu

kompleksnost čovjeka kojeg je ogolio svojom simbolikom i alegorijom stvara Dante u svom vrhunskom djelu, epu koji je postao bezvremen vođen čovjekom kao mišlju. Preciznošću i slojevitošću koju pokazuje kod stvaranja likova te situacija u kojima ih sreće Dante je još jednom potvrdio svoju veličinu. Bazirajući likove na osjećajima bliskima sebi stvorio je vlastiti svijet bogat intrigantnim likovima koji su jednako slojeviti kao i oni koje možemo naći u stvarnom svijetu, ništa nije potpuno crno ili bijelo već se u slojevima prelijeva u više nijansi sive. Najbolji primjer je sam Dante kao čovjek koji je na početku putovanja zastranio i na kraju bio pročišćen. Na veoma osoban način možemo vidjeti kako je Dante likove ispunio njihovim ličnostima, željom za pravdom, osjećajnošću, domoljubljem, temperamentom, ali isto tako je prikazao i svoj vijek, njegovu kulturnu baštinu i svoje doba. Također je zanimljiv podatak da je baš *Komedija* bila uspješnica na način da je ne samo obnovila talijansku kulturu već ju je bacila u prve redove kad je u pitanju „zlato svjetske kulture“ mogli bi tako reći, jer je s njome u arsenalu talijanska kultura uskrsnula i uzdigla se. Kad je u pitanju svjetska književnost ovo djelo je nezaobilazno, a posebno mjesto ima u svom narodu kao jedno od najdragocjenijih blaga baštine, ali i u narodima koji su imali priliku pročitati stihove i diviti se domišljatosti i ambicioznosti, ali isto tako i dubini i duhovnosti djela koje je sve samo ne uobičajeno jer je istovremeno konvencionalno i radikalno. Baš zbog *Komedije*, prema Car Matutinović, (1997:59) nastao je izraz „*danteovski fenomen*“ koji označava pojedinca na putu tražeći istinu, kojeg ne zanimaju darovani odgovori na pitanja već on traga, svojim vlastitim bićem i snagom, za istinom i otima se okovima zatupljenosti i neznanja. Taj fenomen ni do danas nije do kraja iscrpljen već se nastavlja potvrđivati kroz istinu i aktualnost, kroz volju pojedinaca koji su krenuli na put onako kako je to Dante napravio u svojem djelu i kako su mnogi drugi napravili slijedeći njegov primjer. Isto tako, prema Car Matutinović, (1997:64) može se reći da je *Božanstvena komedija* slika rastrgane Firence koliko i samog Dantea, jer se u djelu osjeća mržnja, jad, tjeskoba, borbe i sukobi, pogotovo kao dramatična zbivanja u *Paklu*, a činjenica je da su prva pjevanja *Pakla* nastala dok je Dante još bio u Firenci. Pod time se misli da je ovo najsurovije i najistinitije djelo svoga doba pogotovo ako ga ljudi znaju pročitati ne samo kao djelo književnosti već kao svojevrsan zapis povijesti tog doba kojemu je svjedočio sam autor, na što se opet može nadovezati kako je ovo njegova ispovijed svojim čitateljima, ali i ostatku svijeta koji možda nije upoznat sa situacijom doba.

4.1. Srednjovjekovna simbolika u *Božanstvenoj komediji*

Božanstvena komedija (La Divina commedia) je djelo koje se sastoji od tri dijela: *Pakao (Inferno)*, *Čistilište (Purgatorio)* i *Raj (Paradiso)*. Svaki dio ima po 33 pjevanja, a na početku postoji i uvodno pjevanje tako da je ukupan broj pjevanja 100. U srednjovjekovnoj simbolici savršeni broj je broj 100 jer simbolizira cjelovitost i općenito savršenstvo, dok se broj tri i od njega nastali devet i 33 povezuju sa simbolikom Svetog Trojstva i sreće. Cijelo njegovo djelo odgovara načelima filozofsko-teološkim koji su bili postavljeni u srednjem vijeku. Također, prema Anon, (n.d.:3) zanimljiva je činjenica da je stih prilagođen simbolici tj. strofe su tercine sastavljene od tri jedanaesterca s povezanom rimom *aba, bcb, cdc* i *ede* te se na kraju pjevanja nalazi jedan stih koji se rimuje sa središnjim iz prethodne strofe i na taj način zaokružuje cjelinu. Jezik kojim se Dante služi u svom djelu je njegovo rodno firentinsko narječje bogato pojmovima i raznim izrazima što uopće ne čudi poznavajući Danteovu svestranost i mogućnost prilagodbe. Također upotrebljava latinizme, toskanizme, provincijalizme, arhaizme i mnoge druge izgovore time još više oplemenjujući svoj stilistički izraz i pokazujući snagu polimorfности izraza kao važan faktor strukture samog djela. To mu je pomoglo da *Komediju* napravi veoma snažno lingvistički dosjetljivom i potkoženom te da ga poslije proslave zbog plurilingvizma koji je pokazao svijetu te činjenice da je takvo što moguće veoma lijepo i složno urediti u djelo. Nadalje je pokazao kako se pravim stilskim izražajnim sredstvima itekako može postići točno onaj osjećaj i dojam koji se želi ostaviti. Car Matutinović (1997:66-67) piše kako se služio anaforam, ponavljanjem, paronomazijom što je u stvari združivanje riječi sličnih po zvuku i sličnim igrama riječi te prijelazima iz jedne sintaktičke figure u drugu, korištenjem anastrofa, anafora, hijazmom što je ukrštavanje dviju riječi, prolepsom i sličnim figurama. Po tome se može vidjeti koliko je Dante bio vješt u pisanju, pogotovo poetičnog dijela *Komedije*, koji je njegovom ionako zanimljivom stilu dodao onaj sjaj koji možemo pronaći samo kod njega, onaj karakterističan za svakog autora i njegovo djelo po čemu se zna kome to djelo pripada. Baratajući stilski složenim figurama i izrazom nije ni čudo što je uspio opisati stvari na način na koji dotad još nitko prije njega nije uspio. Kad se radi o ovakvim stvarima bez sumnje se može zaključiti kako je Dante bio genij svoje vrste. Svakom pojedincu u djelu Dante je prilagodio način izražavanja iz osebjnog opusa koji je imao u raznim područjima ljudskog znanja i znanosti, na stilski prihvatljiv i jednostavan način, poetički obrađeno i dotjerano, ali prvenstveno razumljivo svima. Njegovi opisi su veoma živi, suštinski ogoljeni, žilavi i živopisni, realistični pa ponekad i naturalistički

i hiper-realistički. Neki bi to također rado pripisali figurativnom slikarstvu koje mu je možda pomoglo da prizore iz *Pakla* napravi tj. opiše na način na koji je dok čitatelje ostavlja u šoku da probave slike i prizore od kojih vam dođe da stanete i razmislite postoji li možda ikakva mogućnost da je autor stvarno proživio sve što je opisao jer sve što je opisao izgleda i zvuči toliko istinito i više nego moguće u stvarnosti da vam u potpunosti utjera strah u kosti. Gotovo kao da se trudio napraviti djelo koje bi ne samo zaokupilo maštu svog čitatelja već bi ga beskompromisno uvuklo u svoj opijajući svijet i proždrijelo, ostavljajući samo misao. Svaki lik i situacija u kojoj se nađe imaju višestruka shvaćanja, doslovna, moralna i alegorijska te se i ovdje vidi važnost slojevitosti koju Dante pridodaje svom djelu. Čale i Zorić (1991:11) pišu da prikazuje kako se u djelu poštuje načelo srednjovjekovne poetike s utilitarnom moralističkom jezgrom i čvrstom vanjskom arhitekturom i njenim simboličnim značenjem te tako dobiva na slojevitosti i složenosti svojih izraza i misli koje je posložio u jedinstvenu strukturu djela. Zanimljiv je način na koji je Dante prikazao probleme čovjeka kao šumu, koja je zapravo alegorija griješnog života, otuđenja od Boga, gubljenja vjere i odustajanje od sebe i drugih, u koju je zalutao te simbolizam tzv. „pola našeg životnog puta“ koji u srednjem vijeku označava 33 ili 35 godina što se opet nadovezuje i na neku vrstu raskrižja na koje naiđemo u svom životu i na simboliku Svetog Trojstva koje bi nam možda moglo pomoći u krizi. Dante je ovdje simbol griješnog čovjeka, a pomoć dolazi kao objava da, kako bi izašao iz šume, mora proći sve stupnjeve puta ljudske duše od patnje do spasa, dakle od Pakla preko Čistilišta do Raja. Putovanje tako i započinje te traje sedam dana, što opet u nekim izvorima za simboliku, prema Chevalier (2007:644-649) označava jedan također bitan broj, sedam, kao broj promjene, u ovom slučaju, zaključak jednog ciklusa i početak novog. U djelu je za simbol ljubavi, Božje milosti, teologije i Crkve uzeta Danteova dugogodišnja simpatija i ljubav Beatrice, koja mu šalje Vergilija, rimskog pjesnika, kao simbol mudrosti i razuma, prirodne filozofije i zemaljske monarhije koji je također Danteov uzor, ne samo književni već i u drugim aspektima, da ga vodi kroz Pakao i Čistilište. Zatim, kad je tako reći očišćen od zemaljskih grijeha, ona ga kao simbol neukaljane i čiste ljubavi sama vodi kroz Raj te ga predaje sv. Bernardu koji ga na kraju dovodi i pred samo lice Božje. Na početku puta nađu mu se tri zvijeri koje, prema Chevalier (2007:370-372;848;89) u ovom slučaju simboliziraju - lav oholost, vučica lakomost i pantera putenost tj. erotičnost. Ovdje Dante cijeli put simbolizira kao put do konačnog spasenja, kako svojeg tako i cijelog čovječanstva, preko grijeha i beznađa koje oni sa sobom nose do milosti Božje koja obasjava svoje vjernike i daje im vječni mir i spokoj u Raju. Put koji Dante opisuje razlomljen je na brojne dijelove ili epizode gdje susreće razne mitske, fiktivne i povijesne osobe. Sam put

započinje na nekom neodređenom mjestu za koje jedino znamo da se nalazi na sjeveru, 25. ožujka ili 8. travnja 1300. godine, koja bi prema Leksikonu svjetske književnosti: djela (2004:52) označila sredinu pjesnikova života i moguće godinu crkvenog jubileja.

Pakao je podijeljen na Predvorje i Devet krugova što čini deset dijelova, Čistilište ima devet dijelova: plaža, Predčistilište i Sedam krugova, plus Zemaljski raj, što također ukupno daje deset. Raj ima Devet neba, plus Empirej, što opet čini deset. Prema Chevalier (2007:127) broj deset znači sveobuhvatnost, dovršenost i povratak jedinstvu. Pakao kao prvi dio spušta se kao lijevak u dubine, a na samom kraju Pakla prebiva Lucifer koji se osobno pobrinuo za teške muke izdajnika, koji su prema Danteovom mišljenju, najteži prijestupnici svijeta, a to su Juda, izdajnik Isusa Krista, te Brut i Kasije koji su izdali Rimsko Carstvo. Chevalier (2007:160) kaže kako Lucifer simbolizira sve sile koje rastužuju, uznemiruju i oslabljuju svijest čovjekovu, također, njega se uzima za središte noći i utjelovljenje zla kao suprotnost Bogu koji je središte svijetla. Za *Pakao* se kaže da je najrealističniji, najglasovitiji i možemo reći najsiroviji dio trilogije zahvaljujući Danteovom tzv. jezovitom smislu za detalje i takvom vrstom opisa koja i najtvrdje ljude natjera da se dobro zamisle. Tako u Paklu možemo vidjeti predvorje njegovo gdje se nalaze mlitavci koji su za bitnih životnih odluka stajali po strani i nisu ništa učinili kad je trebalo, oni tehnički ne pripadaju ni Paklu ni Raju i zato su u predvorju, njihova je kazna ta da ih gone stršljeni i ose koji ima raskrvare tijelo, a krv im s nogu piju crvi. Tamo se također nalazi rijeka Aheront preko koje starac Haron prevozi grešnike. On prevede Dantea i Vergilija. Prvi krug zvan Limb je iduća postaja u kojoj se nalaze duše nekrštenih i velikana koji su rođeni prije Krista, tamo su i antički pjesnici među ostalim. U Limbu nema pravih grešnika, ali pošto nisu kršteni ili su živjeli prije Krista ne mogu u Raj, njih goni čežnja i nada da će možda jednom vidjeti Boga i prijeći u Raj. U Drugom krugu nalaze se duše preljubnika, bludnika i pohotnika, njihova kazna je da ih stalno nosi paklena oluja, tu se također nalazi Minos, pola čovjek pola zvijer na samom ulazu, koji upravlja tim krugom i grešnicima. U Trećem krugu su proždrljivci i pijanci koje mitsko stvorenje Kerber raščetvoruje dok oni leže, a po njima šibaju kiša i snijeg. U Četvrtom krugu su škrtci, lakomci i rasipnici koji guraju kamenje dok ih čuva vuk Pluton. U Petom krugu su ljutiti, bijesni i naprasiti, oni su zagnjurenjeni pri samom vrhu rijeke dok se lijeni dave u dnu rijeke Stiks, na njih pazi Flegija. U Šestom krugu su krivovjerci i bezbožnici kojima je kazna da su zakopani u gorućim grobovima ili jarugama. U Sedmom krugu su nasilnici koji su podijeljeni u još tri podkruga. U prvom su podkrugu nasilnici protiv osobe ili imanja svojih bližnjih, u drugom su nasilnici prema svojim dobrima, samoubojice, a u zadnjem su nasilnici protiv Boga i prirodnih zakona, bogohulnici, lihvari i sodomiti. Njihove kazne su (1)

uranjanje u vruću, kipuću rijeku krvi Flegetontdok ih kentauri gađaju strelicama, (2) preobrazba u otrovno grmlje dok ih kljucaju harpije i trgaju kuje, (3) te ležanje, sjedenje ili trčanje po užarenom pijesku dok ih tuče ognjena, paklena kiša, ovaj krug čuva Minotaur. U Osmom krugu, Malebolge ili zle jaruge, su varalice koji su poredani u deset rovova, a kazne su slijedeće, (1) za svodnike, zavodnike -bičuju ih rogati vragovi i demoni, (2) laskavci - zaronjeni su u ljudske fekalije i sami sebe tuku po glavi, (3) simonisti - naopačke stavljeni u stijenu dok im gore tabani, (4) vračevi, lažni proroci - hodaju unatrag s glavom okrenutom naopako, (5) varalice, podmitljivci - zagnjurenjeni su u vrelu smolu, (6) licemjeri - hodaju pod teškim i debelim olovnim pozlaćenim kabanicama, (7) lupeži, varalice društva i Crkve - trče ruku svezanih straga i progonjeni su od legla otrovnih zmija koje kada ih ugrizu pretvaraju ih u pepeo i oni opet ustaju iz tog pepela i trče dalje, (8) lažni, zli savjetnici - nose u rukama vlastitu glavu držeći je za čuperke kose, (9) sijači nesloge, šizmatici - đavoli ih ranjavaju mačem, (10) krivotvoritelji novca, sebe, lažljivci - pate od paklenih i nezamislivih teških bolesti. Ovaj krug čuva divovski zmaj oštrog repa Gerion. U Devetom krugu su izdajice. Taj krug je gromada leda koja izgleda kao dubok zdenac, podijeljen je na četiri dijela za (1) Kaina: izdajice rođaka, (2) Antenora: domovine, stranke, (3) Ptolemeja: gostiju i (4) Giudecca: svojih dobročinitelja. Na dnu tog kruga, u središtu Kocita i Zemlje je Lucifer sa tri glave koje u svojim raljama drže i žvaču Judu, Bruta i Kasija. Ulaz čuvaju četiri orijaša od kojih su tri vezana lancima Nimrod, Fialte, Brijarej, a Antej je poveo Dantea i Vergilija u ponor. Zanimljivo je primjerice, što Dante i Vergilije vode razgovor dok prolaze Šestim krugom Pakla, a taj razgovor bude prekinut javljanjem jedne od prokletih duša, Farinatom, kojeg Dante poznaje kao šefa gibelinske stranke i vojskovođu Firence, nakon kojeg se javlja i Cavalcante koji je otac njegovog prijatelja iz djetinjstva te se razgovor opet prekida, a ta radnja je važna jer, prema mišljenju ovog autora: *...on sadrži i vlastito samostalno psihološko zbivanje među obojicom sagovornika.* (Auerbach, 1968:178) Možemo reći kako autor vjerojatno misli na dramu koja se odvija u *Paklu*, a koja je u suprotnosti sa radnjom koja prati Dantea i Vergilija. Dok njih dvojica prolaze, najednom se čuje glas koji pripada duši koja se najednom pojavljuje i prepadne Dantea te ih zaustavi i započne razgovor s njima. Još je zanimljivo da je autor opisao kako je lik prve duše, Farinate, čak i u svojoj smrti ostao isti i nepromijenjen, *ponosan, učtiv i da vlada sobom* (Auerbach, 1968:178), dok je njemu suprotan lik, Cavalcante, isto ostao nepromijenjen i *da ga krase ljubav prema zemaljskom životu, vera u slobodnu veličinu ljudskog duha i divljenje prema svom sinu Gvidu* (Auerbach, 1968:178), gdje autor želi naznačiti kako i u smrti ostajemo ono što smo bili za života. Ovaj dio knjige je drugačiji od ostalih dijelova po tome što se odvija istovremenost više radnji koju ne

pronalazimo nigdje više u knjizi, što ovaj dio čini utoliko zanimljivijim i važnijim. Autor vjeruje kako je način na koji je Farinata zazvao Dantea *O Tosco* (Auerbach, 1968:177) koji znači: *O Toskanče, koji...(...)svečan i potiče iz visokog stila antičkog eposa* (Auerbach, 1968:180) te da ga je Dante prvi put upotrijebio na takav način.

Čistilište je, za razliku od Pakla u kojem se silazi sve dublje, planina na koju se sve više uspinje. I u ovom dijelu postoje grešnici, ali obrnuto od redosljeda u Paklu i s obzirom da u tamo nema nade za spas ovdje ta nada postoji što čini ovaj dio jednako intrigantnim kao i sami prvi dio. Primjerice, redosljed grijешnika u Paklu poredan je po skali težine grijeha: u njegovom Predvorju su duše ljudi koji su za života bili usmjereni samo na sebe, tehnički ne pripadaju ni Paklu ni Raju, u Prvom krugu – Limbu – su duše nekrštenih, u Drugom su duše preljubnika, u Trećem su duše proždrljivaca i pijanaca, u Četvrtom su duše rasipnika i škrtaca, u Petom su duše srditih i žestokih, u Šestom su duše krivovjераца, u Sedmom su duše nasilnika koji su još podijeljeni na tri dijela, u Osmom su duše raznih varalica koje su podijeljene u deset rovova te na kraju u Devetom krugu su izdajnici koji su opet podijeljeni u četiri skupine. Nakon izlaska iz Pakla Dante i Vergilije dolaze na plažu na kojoj sreću Katona Utičkog koji im odobri prolazak kroz dvore Čistilišta, ali prije toga Dante na toj plaži gleda u zvjezdano nebo i primjećuje prve četiri zvijezde za koje vjeruje da su ih samo prvi ljudi vidjeli. Vergilije pere lice Danteu s rosom i rogozom te ga njime i opasava. Prema Crvenki (2018) rogoz kao biljka je jedna od onih što rastu blizu jezera, bara i močvara te njegovo ime na hebrejskom također se izvodi iz hebrejske riječi za jezero. Moguće je po tome zaključiti kako bi ovdje simbolika rogoza bila da on pročišćava, što tijelo što dušu, kao biljka koja raste u blizini jezera, da ga zato autor koristi u ovom smislu, jer je u stihovima pisano da se umije rogozom i skine prizore Pakla iz očiju svojih i sa sebe samog njegove boje tmurne: *...opaši ga svega rogozom glatkim i lice mu cijelo umij, da spadne svaka ljaga s njega; (...) i tu je s mene njegva ruka sprala svu boju kojom pako me je krio.* (Alighieri, 2004:194-195) Nadalje u Predčistilištu sreću anđela koji ih poveze u lađici do Čistilišta. Tamo sreću razne duše od kojih se ističe ona Caselle i njegov razgovor s Danteom. Na podnožju brda Čistilišta nalaze se duše izopćenih iz Crkve. Na prvom zaravanku sreću duše lijenih koji su čekali smrt da se obrate. Na drugom onih koji su umrli nasilnom smrću pokajavši se. Sreću Sordella i duše nehajnih vladara u dolini. Na ulazu u Čistilište od anđela vratara dobiva znak na čelu sedam P. U Prvom krugu Čistilišta su oholi koji izražavaju prizore skromnosti kao kaznu za oholost. U Drugom krugu su zavidnici koji izvikuju primjere ljubavi. U Trećem krugu su srditi kojima je kazna primjeri blagosti. U Četvrtom krugu su nemarnici koji govore o ljubavi, slobodnoj volji i ljudskoj odgovornosti. U Petom krugu su škrci i rasipnici koji plaču i mole

se. U Šestom krugu su proždrljivci koji se kreposno suzdržavaju. U Sedmom krugu su bludnici koji prate primjere čistoće. U svakom krugu Čistilišta duše pokajnika se mole i pjevaju u zborovima. Intrigantno je da Curtius (1998:27) spominje kako se Danteu i Vergiliju u Čistilištu pridružuje i pjesnik Stacije. Ova epizoda je dosta ganutljiva kad Stacije objašnjava svoju veliku želju da upozna Vergilija ne znajući da je u njegovom društvu sve dok mu Dante na to ne ukaže. Iako takvih epizoda ima više, ova ima poseban sjaj. Na kraju Dante stiže pred Zemaljski raj gdje se odvaja od Vergilija. Ovdje Dante saznaje o porijeklu vjetera i rijeka koje tu protječu. Pokaje se, opere u rijekama zaborava grijehova i sjećanja na dobro Lete i Eunoje. Tu mu dolazi Beatrice u oblaku cvijeća, na kolima upregnutima Grifonom sa svečanom ophodnjom, koja ga kori jer se srđi i brine za njega. Ovdje su kola simbol Crkve, a ophodnja Starog i Novog zavjeta. Solar (2003:109) kaže kako se u Čistilištu Dante također susreće s mitskim, književnim i povijesnim osobama, susreti su opisani s izrazitim smislom za povezivanje straha i nade, trenutnih patnjaduša teiščekivanjemnjihova okončavanja. U Čistilištu se duše čiste od sedam grijehova. Raspoređene su u sedam različitih krugova. Nakon čišćenja lete prema nebu. Nakon što se pročistio od zemaljskih grijeha Dante je doveden pred Raj. Putem priča s Beatrice o raznim stvarima među kojima se dotiču i teorije reda u svemiru.

Prema Anon (n.d.:10) na vratima Raja stoje Anđeli (simboli ispovjednika) te drže moć (simbol pravde). U Raju su neba astrološki određena, nose imena zvijezda i planeta. Tako je prvo nebo Mjesec, gdje sreću duše onih koji nisu u potpunosti ispunili zavjete. Drugo nebo je Merkur, gdje su duše onih koji su činili dobra djela za zemaljsku slavu. Treće nebo je Venera, gdje prebivaju duše ljudi koji su bili previše podložni ljubavi. Četvrto nebo je Sunce, gdje se nalaze duše učenih ljudi, tamo su također sv. Toma Akvinski i kruna od dvanaest teologa. Svaki krug krune funkcionira kao pokuda, redom nedostojnih, dominikancima, franjevcima, i slično. Peto nebo je Mars, gdje su duše onih koji su Kristovu vjeru branili oružjem, čine blistav križ. Šesto nebo je Jupiter, gdje prebivaju duše blagih i pravednih. Sedmo nebo je Saturn, tamo se nalaze duše mislilaca. Zlatne ljestve vode do Empireja. Prolaze kroz Osmo, zvjezdano nebo i zviježđe Blizanaca, sreću sv. Benedikta i Mariju, sv. Petra i mnoge druge blažene. Deveto ili prvo pokretno nebo je gdje su Bog i anđeli. Ognjena točka koja je Bog te devet ognjenih krugova oko nje koji su anđeoski zborovi. Saznaje za poredak nebesa, anđela i svemira. Deseto nebo ili Empirej, je gdje su rijeka svjetlosti, rajska ruža i dva nebeska dvora. Mole se blaženstvu i Mariji, najslavnijoj od svih blaženih. Tijekom cijelog puta Dante saznaje za nedaće i laži ovozemaljskog svijeta i ljudi na njemu. U svakom krugu i u svakom nebu saznaje odgovore koji se tiču politike, svemira, domovine, susreće razne duše koje mu govore o zbivanjima. Po opisima *Raj* je najapstraktniji od trilogije s obzirom na surovi realizam

Pakla. Odlikuje ga simbolika tradicije opisa mističnih doživljaja, a prisutnost Boga je u stvari ljubav, svjetlost i radost koji se protežu i prožimaju cijeli Raj. Na kraju Dante moli Djevicu Mariju za čiste osjećaje i za zaštitu od magičnih zemaljskih grijeha, a ta radnja simbolizira ufanje u vjeru za spas duše od svih poroka svijeta.

4.1.1. Motivi nadnaravnog

Kako već znamo da je *Božanstvena komedija* utemeljena na fikciji, ali i vjerovanjima, fantastici i simbolici kao glavnim prikazima u knjizi i kao samoj suštini većeg dijela knjige, ali i kao njene fantastične alegorije i prenesenog smisla za koji se čovjek mora potruditi razumjeti te možda i više puta pročitati knjigu, motivi nadnaravnog koji se pojavljuju su veoma bitni jer nisu samo dijelovi knjige već su samo shvaćanje ideje ili zamisli koje autor pokušava prenijeti ljudima na najbolji mogući način i da bude što jednostavnije, a da ostavi dubok trag u čovjekovoj svijesti i osjećajima. Motivi nadnaravnog su se od davnina koristili kao objašnjenja nečega što čovjek u određenom trenutku nije mogao pojmiti. Kao što se i danas puno oslanjamo na vjeru, a pogotovo u teškim trenucima, kada moramo donositi velike životne odluke, manje-više uvijek počinjemo s „Bože daj mi snage“ ili „O moj Bože“ i tome slično. Iako Boga ne možemo vidjeti ljudi su prihvatili vjerovanje u njega iz čistog razloga što se ljudi u teškim trenucima vole osloniti na ono za što znaju da je jače od njih, kao što će se ranjena osoba nasloniti na stup da se održi na nogama. Pa ipak, svi mogu vjerovati što hoće jer imaju tu slobodu, ali koliko god bili podijeljeni oko mišljenja ovakvog ili onakvog u jednom se svi ljudi slažu. Postoji sila jača od nas. Postoji nešto više od ovoga, bilo to nekakvo spasenje ili drugi život ili druga prilika, ali ono postoji. Mi smo sili dali ime Bog. Mi je štujemo i održavamo živom u kojem god smislu riječi. Tako od toga i slično tomu poznajemo još sila koje su drugačije, ali su i dalje jače od nas. Nazivamo ih raznim imenima, dijelimo ih na dobre i zle, one koje pomažu ili koje uništavaju, one kojih se bojimo ili im se radujemo. Sile su nama poznate pod imenima anđela, demona, čudovišta, duhova, utvara i mnogih drugih. Neke su jače, neke slabije, ali činjenica je da ljudi imaju izbor vjerovanja ili ne, iako to ne znači da te sile ne postoje ako mi odlučimo ne vjerovati, to samo znači da ćemo za sve što se dogodi pronaći ili racionalno objašnjenje ili ako ne uspijemo razumom onda ćemo jednostavno odbaciti problem. Naravno ima puno ljudi koji vjeruju u razne sile, bave se njima i istražuju mogućnosti njihovog djelovanja i postojanja. Kao svaki dobar mislioc i Dante je promišljao o tim silama. Poznajući uobičajene priče koje su odmalena govorena djeci, da su

Bog i anđeli dobri i žive u Raju koje je prekrasno mjesto i sva dobra djeca i ljudi idu tamo nakon smrti, a vrag i demoni su zli i oni žive u groznom mjestu gdje idu zli ljudi. Autor je otprilike imao sliku u glavi kako bi to moglo izgledati, najvjerojatnije zahvaljujući svojoj mašti i sposobnosti zamišljanja, ali vjerojatno je negdje mogao pronaći opise kako su drugi zamišljali Raj i Pakao, s obzirom da je bio veoma načitan i inteligentan, a neki od prvih ljudi koje su takve stvari zanimale su naravno bili iz grčke i rimske antike, gdje je i većina ljudi tada promišljala o velikim životnim pitanjima pa tako i o zagrobnom životu. Nadalje, znajući Danteovu ambicioznost i mudrost u smislu da je prošao podosta toga što neki ljudi nikad nisu, nije mu bilo teško posvetiti se ispitivanju sebe i zamišljanju o stvarima zagrobnog života. Pogotovo nako što je Beatrice umrla, vjerojatno je želio nekako olakšati pomisao na njezin odlazak, a kako je Beatrice bila veoma dobra djevojka naravno nakon smrti mjesto njene destinacije je definitivno Raj. Ako postoji Raj onda postoji i sve ostalo. Kao osoba koja vjeruje nije teško zamisliti, nakon svega što je proživio, što bi Raj njemu bio, kao mjesto koje odiše dobrotom i ljubavlju gdje žive sve dobre duše u prisutstvu Boga, kao sveznajuće sile i spasitelja duša. Odlučivši se za takav pristup djelu Dante je duboko promišljao o svemu vezanom uz svoje djelo, kako i na koji bi način to povezao s onim što je bilo općeprihvaćeno, onim što je on znao i onim što se nadao naći na kraju, a da to ukomponira u nešto zanimljivo, istinito, sugestivno i očaravajuće jednako kako su legende i mitovi očaravali ljude koji su željeli znati i vjerovati u bezbrojne mogućnosti čovjeka. Tako je Dante napravio novo viđenje onog što se već znalo i prihvaćalo, poboljšano njegovom maštom i označeno njegovim gorkim životom, djelo koje je sažimalo sve dotada poznato i nepoznato uz autorovo mišljenje i na njegov način. Dodavši inovacije na već poznate motive onostranog svojom slikovitošću i poetičnošću uspio je približiti svijet nadljudskog i time na neki način ulio novu nadu ljudima i učvrstio njihovu vjeru. Služio se izrazito slikovitim opisima znajući da ljudi najjače reagiraju na ono vidljivo očima, u ovom slučaju na ono što ljudi mogu zamisliti dok čitaju knjigu što je lakše kad su opisi detaljni. Prema tome najbolji primjeri opisa dolaze iz Pakla, gdje je Dante i dalje nepremašen uzor slikovitosti kad se radi o opisivanju. Kad osoba čita *Pakao* ona se doslovno toliko može uživiti da, vjerujem, većina su odlučili biti bolji ljudi u svom životu samo na osnovu onog što su mogli iz *Pakla* pročitati. Kako smo već naveli, opisi Pakla idu u samu krajnost ljudske imaginacije te time pokazuju do koje mjere čovjekovo razmišljanje može ići, u Danteovom slučaju može se zaključiti kako je to veoma duboko, gotovo kao da o svim zalima progovara njegova nutrina i duša koja je spoznala toliko toga i koja je proživila puno više. Također, može se zaključiti kako je Danteu za prizore Pakla dovoljan bio i pogled na svijet oko sebe kao uzorak pomoću kojeg je mogao sve osmisliti. Činjenica je da najveća i

najnezamislivija zla možemo itekako naći na ovom našem svijetu i to zahvaljujući baš našoj ljudskoj rasi ili vrsti. Iako ne postoji namjera za potezanjem problema valja ukazati na morbidnost i uništavanje svijeta za koje su ljudi zaslužni u dosta velikoj mjeri. Kako je to danas, tako je vjerojatno bilo i prije s obzirom kako u prizorima slika iz Pakla možemo naći svakakve ljude koje je Dante prema svom mišljenju tamo smjestio i odredio im kazne slične ili suprotne onom što su ti ljudi radili za svog života po skali i težini grijeha. Iako se na prvi pogled ne bi reklo, ali motivi nadnaravnog nalaze se i u samoj toj alegoriji grijeha koju je Dante postavio kao ljestvicu prema kojoj svatko dobije ono što zaslužuje, a za sve one koje su *Pakao* pročitali, točno znaju na što se misli. Motivi nadnaravnog sežu od samog početka putovanja koje kao da se događa u snu dok je istovremeno veoma živo u autorovom liku i njegovom životu. Sam prikaz šume koja je ujedno i alegorija, pa i tri zvijeri koje mu se ispriječe na putu koje nose simboliku ljudskih grijeha sve do objave i dolaska Vergilija koji opet simbolizira ljudski razum koji u svakom trenu može biti zaslužan za ljudsko spasenje. Naravno tu se dolazi i do Pakla kao najgoreg od posljednjih čovjekovih prebivališta koji je planski osmišljen samo kako bi nanio bol, jad, tugu i sve drugo što može izvući iz ljudskih duša koje su u njemu. Može se zaključiti kako u *Paklu* kao najglasovitijem dijelu trilogije ima i najviše motiva nadnaravnog, od jezivih opisa samog mjesta, putova kojim Dante i Vergilije prolaze, situacija u kojima se nađu, do duša koje tamo prebivaju i prikazivanja svih tih kazni pa tako i do onih koji te kazne izvršavaju, koji su stanovnici samog Pakla kao navedeni vrazi, đavoli, demoni, čudovišta i zvijeri, polu ljudi polu zvijeri, giganti i sva ostala razna mitološka bića. Dalje od Pakla nailazimo na motive nadnaravnog koji znače dobrotu, spoznaju i slično sve do samog spasenja. To su anđeli, zvijezde, određene biljke, rosa, alegorija ljubavi, mira, čistoće i sličnog. Čak je i sama promjena atmosfere u trilogiji jedan od motiva koji se prilagođava djelu pa isto tako i boje i tonovi svakog od tri mjesta. Ti se motivi provlače od *Čistilišta* do *Raja*. Također tu možemo spomenuti i neba, nebeska tijela, simbole vladavine, snage i uzoritosti, samilosti i sličnog koje sve pronalazimo na putu zajedno s Danteom i Vergilijem pa kasnije i Beatricom koja je i sama jedan od tih simbola pa tako ujedno i motiva nadnaravnog. Sve u svemu, može se zaključiti kako ovo djelo ima definitivno višestruku funkciju. Iako mnogi izvor kažu kako se ništa uistinu novo ne može reći o ovom djelu jer je sve već rečeno i istraženo i uvijek je manje-više isto i svi noviji istraživači se oslanjaju na one prijašnje, činjenica je da će svatko tko čita djelo interpretirati ga na svoj način. Ljudi će imati vlastito mišljenje za i protiv i neće uvijek sve dobro biti rečeno vezano uz ovo djelo, nekima će se svidjeti, nekima neće i svatko će o njemu misliti na svoj način. Kritike će biti odobravajuće ili ne, možda ne sada ili u bližoj budućnosti, ali jednog dana možda se pojavi

netko tko će dati sasvim novi uvid u *Božanstvenu komediju*, nešto što nitko nikada ne bi očekivao, i to je sasvim u redu jer svatko ima pravo na svoje mišljenje i slobodu interpretacije ovog djela. Iako nitko ne može reći da nije istina činjenica koliko je truda uloženo u ovo kompleksno djelo i da je napravljeno na takav način da su interpretacije uistinu neiscrpne, a mogućnosti još veće. Na temelju toga može se zaključiti da je već time djelo postiglo ono što treba, a to je da ljudima bude inspiracija za nove stvari u životu.

4.2. Analiza djela

S obzirom na to kako je djelo napisano mnogi se slažu kako je Danteu trebalo puno više od srednjovjekovnih načina zamišljanja i vjerovanja u zagrobni život. Alegorije sna i snova općenito koje se pojavljuju u Danteovom djelu istraživali su mnogi i pronašli su fascinacije koje su ih zaokupile više no išta drugo, u slučaju da nisu bili zainteresirani za općenite stvari o autoru ili njegovom djelu. Prikazi snova su se u to vrijeme zvali *viđenja* te su ljudi na njih imali posebnu vrstu gledišta kao nešto što bi moglo ili ne biti dovoljno dobro za djelo. Kako je Dante dokazao i ta *viđenja* itekako mogu biti poučna i prikazana veoma realno. Služeći se svim sredstvima, a ponajviše svojom vlastitom maštom i sposobnošću zamišljanja, Dante nam iz svojih *viđenja* donosi potresnu priču, autobiografsku ispovijed o putovanju grešnog čovjeka kroz jad i muku u samom Paklu, kako bi spoznao sva zla svijeta i činjenicu da se za svoja zlodjela ni jedan čovjek nije izvukao nekažnjeno, na što bi mnogi, vjerujem, odahnuli. Zatim Čistilište kao mjesto pročišćavanja od ljudskih grijeha, pogotovo s naglaskom na sedam glavnih ili smrtnih grijeha koji ljudima ne nedostaju u svakodnevnom životu. Alegorija nivoa i brojeva te drugi simboli koji se protežu kroz djela dodaju na mistici, ali i realizmu ovog djela baziranog na tematici onostranog i *viđenja*. Iako Dante možda nije zamislio da bi njegovo djelo moglo biti protumačeno kao viđenje, sama činjenica da su opisi napravljeni kao da su potekli iz sna dovoljna je za to. Autor Borges (1994:157) koji je dosta analizirao Dantea i njegovo djelo kaže kako je ono napravljeno kao spjev u kojem se može predočiti svaka slika svijeta te ga pretvara u univerzalni ambijent kakav nigdje nije razrađen na ovakav način. Predstavljajući svijet kao sliku s određenim motivima, koji uzroke imaju u snovima i viđenjima, psihološka komponenta i zapanjujuća opisnost ovog djela navode na pomisao koliko se autor pozabavio s razmišljanjem o djelu, njegovom labirintu simbola i alegorije te složenošću slojeva koje je stvorio u ovu kompleksnu autobiografsku priču. Opisi u knjizi su spram svog vijeka, dosta odmaknuli od uobičajene sheme, pa gotovo da su malo

radikalizirali neke stvari, ali u dobrom smislu. Danteovo djelo nije napasno, ali treba moći probaviti sve što je u djelu priređeno za čitaoce, pa bi tako mogli reći da nije za one slaba srca ili duše. S obzirom na to kako se dijelovi djela temelje na *Bibliji*, ili barem na nekim od simbola iz Biblije, pr., broj tri, devet, 10, 33, 100 pa čak i jednom trenu sedam, može se uvidjeti kako se Dante nije u potpunosti pogodio s učenjima Crkva, već je više kao prijekor otkrio neke stvari koje bi mogle biti dogmatske, ali na način da ga za to nitko nije mogao osuditi. Tako nam donosi veličanstvenu priču u trilogiji, veoma planski, moralno i etički osmišljeno i razrađeno do u detalja koja će nastaviti još dugi niz godina biti jedna od svjetskih blaga književnosti i uzor mnogima poslije.

4.2.1 Uzori, ideja, tematika

Kako bi analiza djela bila potpuna, treba se pozabaviti i samom mišlju kako je nastala ideja da se djelo stvori ovakvo kakvo jest. Neki izvori navode da je uz njegovu maštu, sam njegov život i situacije koje su se događale oko njega, za jedan dio *Božanstvene komedije* zaslužno i djelo *Gilgameš* koji je babilonsko-sumerski ep. Po tome pitanju, ako se uzmemogućnost da je Dante pročitao djelo *Gilgameš*, može se zaključiti kako ima nekih sličnosti s tim djelom što ne znači da je to namjerno ili da je djelo stvarno bilo uzor Danteovoj mašti kad se radi o *Božanstvenoj komediji*, ali ga isto tako ni ne isključuje. Poznata sličnost je ta da se u oba djela radnja odvija tako da se glavni lik djela spušta u ponor koji vodi do Pakla ili bi mogli reći da ponor označava i jest sam Pakao. Iako postoje moguće sličnosti u opisivanju, Danteovo djelo je puno opsežnije po tom pitanju i po tome je i dalje ostalo, što se slikovitosti tiče, nepremašen uzor ljudskih jada koje pronalazimo u Paklu. Bilo kako bilo nije isključena činjenica da Dante također ima uzore u drugim knjigama koje su mu pomogle da napiše takvo opsežno i složeno djelo, prožeto ljudskim shvaćanjem nepojmljivog, simbolikom i alegorijom koje ga poput vela čine još misterioznijim i zanimljivijim te nadom u spasenje. Od ostalih uzora njegova djela mogu se spomenuti i sam njegov život koji ga je čak i u teškim životnim trenucima naučio važne lekcije i mudrosti za koje se vjeruje da su iskorištene u djelu. Njegova neuzvrćena ljubav Beatrice, raspad njegova života u voljenom rodnom gradu Firenci, podijele stranki i rat koji je uslijedio, njegov progon i život poslije toga, sve su to bitne stavke koje su doprinijele djelu i njegovoj surovoj realnosti. Ipak ono što je vjerovatno potaknulo autora na samo razmišljanje o onostranom definitivno je bio jedan prijeloman događaj u njegovom i tako teškom životu. Kad je Beatrice umrla Dante je doživio krah te se

najvjerojatnije okrenuo proučavanju i zamišljanju zagrobnog života zbog činjenice da njenu smrt nije mogao promijeniti niti preboliti. Tako je Beatrice, koliko god tužna istina bila, najzaslužnija za stvaranje *Božanstvene komedije*. Ona je ujedno i glavna misao vodilja ili je bar uzrok glavne misli djela. To se može vidjeti u načinu Danteova opisivanja same Beatrice, koja je njemu i za života bila nezemaljska pojava, čista duhovnost i simbol ljubavi. Zbog tematike onostranog kojom se autor bavi u tekstu, može se zaključiti kako je i iz najgorih situacija proizašlo nešto dobro, a simboli koje upotrebljava i način na koji to radi pokazuju kako je autor proveo u tom proučavanju više vremena nego što se na prvi pogled da zaključiti. Postavljajući svoju glavnu ideju na kraj djela i tako dolazeći do obrata u njemu, autor je pokazao koliko on cijeni svoju neprežaljenu ljubav, gubitak koji mu je ona donijela pokazuje u opisivanju jada ljudskih koji čekaju sve koji zastrane s puta, pri čemu je sam autor bio veoma blizu toga i to definitivno ne samo metaforički. Kroz ufanje u vjeru on pronalazi spasenje i mir u duši koji mu je bio prijeko potreban, te se vraća kao bolji čovjek znajući da postoji nada i da nije sve uzalud. Isto tako on ne misli na spasenje samo sebe već i ostatka čovječanstva te se trudi svojom ispovijedi nagnati ljude da se probude iz sna kojeg su živjeli i da naprave u svom životu ono za što kasnije mogu reći da su ponosni i da bez obzira na sve, kad dođe kraj mogu se u miru oprostiti od ovog svijeta znajući da su napravili sve i da se nemaju zašto bojati napustiti ovaj svijet kad će kao dobre duše pronaći spasenje i mir.

Naravno, nije samo Dante imao svoje uzore, već je i on mnogima bio uzor, od ljudi koji su njegovo djelo analizirali i istraživali do ljudi u čijim se djelima osjećao odjek njegovog djela, stila, strukture i sličnog. U našoj hrvatskoj književnosti odjeci Dantea u djelima drugih su bili itekako prisutni. Autori koji su njega uzeli za uzor stvari u svojim djelima su: poznati pjesnici Đore Držić, Šiško Menčetić, Nikola Nalješković, Dominko Zlatarić, Marko Marulić, Nikša Ranjina, Petar Zoranić, Juraj Baraković, Andrija Kačić Miošić, Antun Nemčić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Dimitrija Demeter, Franjo Ciraki, Petar Preradović, August Šenoa te u modernije vrijeme Tin Ujević i Antun Gustav Matoš. U izvorima se navode još mnogi poput Ive Vojnovića, Frana Galovića, Augusta Cesarca, Ranka Marinkovića, Ive Brešana i drugih. I naš slavni Miroslav Krleža je primjetio i prihvatio važnost Dantea kao velikog pisca te njegovog djela kao važnog za povijest našeg naroda. Mnogi su bili fascinirani kompleksnošću i dubinom djela te slojevitošću što likova što situacija koje se opisuju u *Komediji*. Mnogi su proslavili njegovo djelo i kao takvu složenu strukturu, ne samo da je mnogima bio uzor, mnogi su ga idolizirali i pokušavali kopirati. Činjenica da je djelo odolilo vremenu i da je i dalje na ljestvici najboljih, da se i dalje ima što za istražiti i analizirati, da se i dalje ljudi ugledaju u njegov stil, strukturu, složenost, kompleksnost, slojevitost i slične stvari, samo

potvrđuju posebnost i važnost ovog djela kako za svoju tako i svjetsku kulturu. Prema Leksikonu svjetske književnosti: pisci, (2005:262) svojim motivima bio je inspiracija mnogim književnicima ali isto tako i slikarima te mnogim umjetničkim pravcima.

5. Zaključak

Nakon svega navedenog može se zaključiti kako je srednjovjekovlje bilo vrijeme burnih promjena, ali isto tako vrijeme stvaranja nekih od najboljih djela i novih poimanja umjetnosti i književnosti te raznih novih pravaca koji su obogatili svjetsku kulturu. Od sve tri vrste književnosti, epike, lirike i drame, u ovom vijeku mogu se pronaći neka od najboljih djela uopće. S obzirom na novine koje se uvode u srednjem vijeku, na raspade nekih tradicija i uvođenja novih konvencija, na integraciju i prepletanje više kultura, pa tako i na samo supostojanje više kultura, može se reći kako je srednji vijek uistinu bio čovjekov veliki korak naprijed. S velikom tradicijom koju je ostavila antika za sobom i s pojavom novih shvaćanja koja su obogatila čovjekov svijet i razmišljnja, ovo je tako prijelomno razdoblje za našu povijest. Kao jedno od najdužih razdoblja čovjekove povijesti srednjovjekovlje je bitan faktor čovjekovog razvoja prema naprijed, pravi pokazatelj čovjekove znatiželje i sposobnosti da se prepusti nečemu nepoznatom i otkrije tajne koje ga zanimaju. S pojavom novih shvaćanja čovjek bolje razmišlja, trudi se pronaći odgovore i rješava se neznanja koje ga drži u okovima. Ovdje se može naslutiti prava čovjekova narav, a to je golema i neutaživa znatiželja za istraživanjem, promišljanjem i analiziranjem sebe i svijeta oko sebe. Kako se tek u ovom vijeku počelo malo više zanimati za istraživanja može se reći kako se ovdje pronalazi potreba za spoznavanjem i znanjem. Ovaj vijek je početak duge tradicije čovjekove samosvijesti i pravog otkrivanja materijalnog svijeta, ali i duhovnog. S pojavom nove duhovnosti, čovjek uči što je bitno, kako se prilagoditi i što tražiti, jer jednu stvar nitko ne može poreći, a to je da je čovjek znatiželjno biće. Tako se može reći da prava znatiželja počinje baš u ovom vijeku, nastavlja tradiciju antike, prihvaća novine, a njeni korijeni su postavljeni u samoj srži čovjeka.

Jedan od onih koji su se bavili ovakvim istraživanjima svakako je i Dante Alighieri. Autor je, kao čovjek kojeg nisu zanimali darovani odgovori, već je on sam tragao za istinom i svojim putem, jedan od prvih bitnih ljudi koji su doprinjeli povijesti čovječanstva svojom znatiželjom i neumornim traganjem za bitnim stvarima, u njegovom slučaju duhovnost, pročišćenje i mir. Dante Alighieri je izvanredan pisac i vrlo bitna poveznica dvije književne epohe. Kako je živio pred kraj srednjeg vijeka, mogao je vidjeti utjecaj i rezultate povezivanja

tradicije i novih konvencija. Njegovi nemiri, ali i oni njegovog svijeta i okruženja mogu se očitovati u njegovim djelima. Bio je veliki pisac, mudar i izoštren po svim načinima. Imao je veliko životno iskustvo, ujedno i teško. Poznao je načela srednjovjekovnog pisanja, ali tek je u njegovom djelu zasjala prava bit načela po kojima je radio. Iako su ta načela bitna, Dante ih je učinio svojim, što ne znači da ih je prilagodio svojem djelu, već ih je toliko dobro iskoristio da se može reći kako su načela pokazala svoju vrijednost u njegovom djelu. To se može zaključiti i zbog Danteova načina shvaćanja svijeta, njegovog nadahnjujućeg i slikovitog opisivanja, vještog upotrebljavanja simbolizma tesamog osobnog stila kojim se služio. Način koji je Dante organizirao svoje djelo daje naslutiti koliko je o njemu promišljao. Svaki dio je vješto planski osmišljen, do u detalja opisan, veoma slikovito i poetično. Zanimljiv je način razmišljanja koji se može vidjeti u ovom djelu, a koji stavlja Dantea u položaj kritičara, što sebe što svijeta oko sebe i njegovih stanovnika. Vidi se jak i izražajan smisao za pravdu, duhovnost, spasenje, nadu i mir. Postavljanjem sebe kao glavnog lika djela Dante želi naznačiti kako nema namjeru ikoga osuđivati, on je sam prešao put, sam je sebi kritičar i priznaje da je zastranio, traži nadu i spas svoje duše, ali isto tako i čovječanstva koje on utjelovljuje. Kako je djelo slojevito, kompleksno i složeno svjedoče i razni likovi koje je Dante postavio u njega. Od velikih povijesnih ličnosti do njegovih poznanika i prijatelja. Dubina njegova djela seže u samu srž čovjeka, ogleda se u njegovim opisima i načinima predstavljanja stvari. S obzirom da je djelo po naravi autobiografska ispovijed, ne postoji u srednjem vijeku ni jedno drugo djelo rađeno na ovakav način. Kao djelo koje je prvo potegnulo velika pitanja ovog svijeta i onog svijeta *Božanstvena komedija* je centar zbivanja u vezi onostranog i nepoznatog čovjeku. Dante se poslužio svojom maštom i shvaćanjima kako bi ljudima približio vjeru u ljubav, nadu i spas te život vječni i spokoj koji s njim dolazi. Pročišćavanje duše od materijalnog i okretanje duhovnom bitni su faktori djela.

Danteov spjev razlikuje se od svih ostalih njegova doba po činjenici da on opisuje ne ovozemaljski svijet i život, već svijet vječnosti. Načini prikazivanja dovode nas do stila opisivanja koji je više kao da se opisuje san nego stvarnost što je još jedna novost i prednost ovog djela. Iako je slično popularnim *viđenjima* tog vremena, Dante je djelo napravio na svoj poseban način tako da ono opet odskoče od tih karakteristika. Zaključno, može se reći da je djelo tako otvorilo put novim shvaćanjima književnosti, novim motivacijama umjetnosti te je postalo jedno od omiljenih mjesta polazišta, ali i mjesto kojem se ljudi vraćaju kao dijelu svjetske tradicije koje će uvijek biti klasik na svoj poseban način i blago cijelom svijetu.

6. Literatura

Knjige:

1. Alighieri, D. (2004) *Božanstvena komedija*. Zagreb: Globus media.
2. Alighieri, D. (1991) *Božanstvena komedija i druga djela*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Auerbach, E. (1968) *Mimesis: prikazivanje stvarnosti u zapadnoj književnosti*. Beograd: Nolit.
4. Boccaccio, G. (2013) *Život Danteov*. Koprivnica: Šareni dućan.
5. Chevalier, J. i Gheerbrant A. (2007) *Rječnik simbola: mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Peto, prerađeno i prošireno izdanje. Zagreb: Kulturno-informativni centar; Naklada Jesenski i Turk.
6. Curtius, E. R. (1998) *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. 2. izdanje. Zagreb: Naprijed.
7. Eliot, T. S. (2009) *Dante/Blake/Baudelaire: tri glasa poezije*. Zagreb: Matica hrvatska.
8. *Hrvatska književna enciklopedija*. (2010-2012) Dante Alighieri. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Sv. 1: A-Gl. 2010-1012.
9. *Leksikon svjetske književnosti: djela*. (2004) Božanstvena komedija. Zagreb: Školska knjiga. 2004.
10. *Leksikon svjetske književnosti: pisci (A-L)*. (2005) Dante Alighieri. Zagreb: Školska knjiga. 2005.
11. Novak, G., ur. (1965) *Dante i mi: o 700-godišnjici rođenja*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije.
12. Solar, M. (2003) *Povijest svjetske književnosti*. Zagreb: Golden marketing.
13. Solar, M. (1977) *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Članci:

1. Anonymous, (s.a.) Dante Alighieri: Božanstvena komedija.s.l.: s.n. 1-11.
2. Borges, J. L. (1994) Devet ogleđa o Danteu. *Treći program Hrvatskog radija*, (46): 157-188.
3. Car Matutinović, Lj. (1997) Dante Alighieri: pjesnik i prognanik. *Nova Istra*, 2, 2 (5): 59-78.
4. Eliot, T. S. (2008) Dante. *Književna republika*, 6 (8/10): 232-268.
5. Grmača, D. (2012) Alegorija onostranih putovanja u srednjovjekovnoj književnosti. *Nova Croatica*, 6 (6): 129-169.

6. Kozelj, I. i Travnik, D. I. (1921) Dante Alighieri. *Život: List za unutarnju kulturu*, 3 (2): 21-24.

7. Šoljan, B. (1993) Dante Alighieri: pjesnik, mislilac, rodoljub. *Marulić*, 26, 3: 349-354.

Izvori:

2. Crvenka, M. (2018) Rogoz (*Scirpus lacustris* L.) Nedjelja: Portal Katoličkog tjednika URL: <https://www.nedjelja.ba/hr/duhovnost/tragom-biblije/rogoz-scirpus-lacustris-l/3832> (1.8.2019.)